

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF UKRAINE PENSION SYSTEM

У статті проаналізовано функціонування солідарного рівня пенсійної системи та системи недержавного пенсійного забезпечення, а також досліджено пропозиції щодо запровадження накопичувального рівня пенсійної системи України. Розглянуто наявні проблеми кожного окремого рівня пенсійної системи та запропоновано шляхи їх вирішення.

In article the functioning of the pay-as-you-go pension system and non-state pension schemes are done, also proposition of introduction of defined contribution pension system of Ukraine is analyzed. The main reason of reforming of pension system in Ukraine is in excessive burden on the working population. There are other reasons also, such as crisis of non-payments and not working procedures of bankruptcy of the enterprises, chronic budget shortfall of Pension Fund of Ukraine. But low pension age and too large system of privileges (their amount today is adjusted almost by 20 laws) are all the same in a basis of our problems. Such burden could not sustain the budget by any, even of the most safe country. Our pension system consists of three levels, such as: first level is pay-as-you-go pension system, second level is defined contribution pension system, and third level is non-governmental pension system.

In Ukraine, the main source of retirement income is provided by state solidarity pension insurance system, financed on a pay-as you go basis and administrated by the Pension Fund of Ukraine. Level 2 is a cumulative system of mandatory state pension insurance: a part of required pension contributions will be allocated to personal accounts of citizens. Level 2 has not yet entered into force and the exact date of its beginning is unknown.

Level 3 is a system of voluntary private pension insurance for formation of pension savings. Savings can be made by participation in non-public pension funds, bank deposits and life insurance companies. Private pension arrangements were introduced in Ukraine in 2004. But there are a lot of problems, which are deal with each level.

So in this article all problems of each level of pension system is considered and the ways of problem solving is proposed.

Ключові слова: пенсійна система, солідарний рівень, недержавне пенсійне забезпечення, накопичувальний рівень пенсійної системи.

Key words: pension system, pay-as-you-go level, non-state pension schemes, defined contribution level of pension system.

**Анастасія
Свиридовська**
аспірант відділу
бюджетних
видатків
соціальної сфери
та економічного
розвитку,
Державна
навчально-
наукова установа
«Академія
фінансового
управління»

**Anastasia
Sviridovska**
postgraduate
of department
of social
budgetary costs
and economic
development,
State educational
and scientific
institution
«Academy
of Financial
Management»

МАКРОЕКОНОМІКА

Постановка проблеми. Пенсійне забезпечення є основним складником системи соціального захисту населення. Однак наявна в Україні система пенсійного страхування вже в найближчому майбутньому перестане справлятися з покладеними на неї функціями. Тому одним із найважливіших завдань пенсійної реформи має стати подальше реформування солідарного рівня системи з метою полегшення навантаження на нього; впровадження обов'язкового накопичувального рівня системи та подальший розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пенсійна реформа, що провадиться в Україні, викликала інтерес багатьох учених. Зокрема чільне місце у працях відводять дослідженню проблем пенсійного забезпечення та пошуку шляхів їх вирішення такі вітчизняні науковці, як О. П. Коваль, І. Кравченко, Б. Надточій, С. Рум'янцев, Т. Семігіна, О. Ткач, В. Яценко, Н. Болотіна, М. Бойко, С. Синчук, М. Боднарчук.

Одним з останніх суттєвих досліджень з приводу реформування пенсійних систем є робота С.А. Мельнікова [7], де надана характеристика можливості впровадження накопичувального фонду, також проблемам та перспективам пенсійної реформи в Україні присвячено роботу І.Ф. Гнибіденко [2].

Одним із найбільш важливих досліджень проблем впровадження є робота Б.О. Зайчука [4], де проведено аналіз можливості впровадження трирівневої пенсійної системи в Україні, проаналізовано зарубіжний досвід пенсійних систем та окреслені проблеми впровадження такої системи.

Н.Н. Панієв [11] через дослідження сутності пенсійної системи України звертає увагу на наявність проблем із впровадженням окремих її складових.

Загальні напрямки реформування пенсійної системи розглянуті також в роботі Львовчкіна С.В., Федосова В.М. та Опаріна В.М. [6], де наведені основні проблеми пенсійної системи України.

Проте чимало аспектів цієї проблеми залишаються невирішеними,

а наявні пропозиції носять суперечливий або дискусійний характер. Незважаючи на велику кількість наукових праць, продовжується пошук найбільш ефективної моделі системи пенсійного забезпечення в Україні, особливо з огляду на внутрішні фактори, що впливають на подальше реформування пенсійної системи.

Постановка завдання. Враховуючи вищевикладене головною метою статті є аналіз ключових проблем реформування солідарної пенсійної системи, проблем запровадження накопичувальної системи, розвитку недержавного пенсійного забезпечення в контексті сучасних соціально-економічних реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перший рівень пенсійної системи – це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, в якій усі кошти, що перераховуються підприємствами та застрахованими особами до Пенсійного фонду України, одразу ж виплачуються нинішнім пенсіонерам. Така система, переважну більшість відрахувань до якої здійснюють за рахунок роботодавців могла існувати в адміністративній економіці, за умов 100% зайнятості, проте абсолютно неефективна в ринковій економіці, при чому в умовах скорочення населення. Українські пенсіонери мають змогу продовжувати працювати, в тому числі і в бюджетній сфері, й отримувати у повному обсязі зарплату та пенсію, яку держава сплачує за рахунок внесків населення, що працює.

Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування базується на засадах солідарності і субсидування та здійсненні виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду України, а при їх нестачі – за рахунок коштів Державного бюджету України.

Діюча пенсійна система в Україні не є максимально ефективною, оскільки має фактично лише два рівні. Вона спирається на роботу солідарного за своєю економічною природою Пенсійного фонду України (ПФУ), а також на роботу НПФ, які накопичують

добровільні відрахування платників. Але в усьому світі відчувається фінансова нестабільність та об'єктивна неспроможність солідарних пенсійних фондів, викликана демографічними факторами: змінюється співвідношення кількості працюючих і пенсіонерів в сторону збільшення останніх. Крім зазначених демографічних причин фінансова стабільність ПФУ залежить від балансу його надходжень і видатків: поточні надходження (обов'язкові платежі сьогоднішніх юридичних та фізичних осіб) забезпечують виплату пенсій сьогоднішнім пенсіонерам. Тому скорочення кількості робочих місць, дегінізація економіки та зменшення обсягів фонду заробітної плати безпосередньо та негативно впливає на фінансовий стан Пенсійного фонду України [8, с.23].

Важливою проблемою солідарної пенсійної системи є невеликий розмір пенсій, проте сукупна сума видатків на соціальну сферу, включаючи пенсійне забезпечення, є значною. Так, нині головним напрямком видатків державного бюджету, як і 10 років тому є фінансування соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, культура тощо). При цьому в структурі доходів ПФУ у 2013 році 33,2% (83 233,6 млн. грн.) припадають на кошти Державного бюджету України [12]. А загальні видатки на пенсійне забезпечення в ВВП у 2012 році за даними Міністерства соціальної політики склали 14,5% або 217,9 млрд. грн., цей показник є близьким до аналогічних показників таких країн як Італія, Австрія, Франція, Португалія, Німеччина – переважно країни із значно вищими, ніж в Україні, показниками демографічного навантаження на пенсійну систему.

На сьогодні все більшої актуальності набуває питання детінізації економіки та легалізації заробітних плат, що призведе до збільшення як надходжень до Державного бюджету, так і безпосередньо надходження від єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду України. Через високий рівень внесків на соціальне страхування роботодавці вдаються до приховування власних доходів, а наймані

працівники, відповідно, вимушені працювати неофіційно. Щодо роботодавців, то вони не розуміють, чому мають сплачувати значні внески на чужі пенсії. Тому офіційну заробітну плату, з якої відраховуються внески, сплачують на рівні мінімальної. Інша, неофіційна частина, виплачується «в конвертах». Це безпосередньо порушення законодавства. Однак, не менш важливим є питання взаємозв'язку зацікавленості в отриманні належної пенсії зі сплатою внесків. Нині встановлені нормативи сплати внесків доводять: домінуючою є відповідальність роботодавця, тим часом зацікавленість у належній пенсії – це вже сфера інтересів найманого працівника. Для роботодавця такі внески є нічим іншим, як податковим навантаженням, яке він намагається мінімізувати, не розуміючи, чому повинен піклуватися і про заробітну плату, і про майбутню пенсію свого працівника. Але, що дуже прикметно, і в більшості найманих працівників за солідарної пенсійної системи майже немає зацікавленості в сплаті внесків – як власних, так і від роботодавців. Бо ж безпосередня залежність розміру майбутньої пенсії від сплачених внесків відсутня. Відтак, за великим рахунком люди не переймаються внесками на своє пенсійне страхування [6, с. 21].

Для України, як і для більшості країн світу, основною демографічною тенденцією поточного сторіччя по праву вважається старіння населення, яке виявляється у збільшенні питомої ваги осіб похилого віку, а також у зміні співвідношень між чисельністю поколінь. Процес старіння населення носить довготривалий та об'єктивний характер, і є неминучою складовою переходу до сучасного типу відтворення населення, якому властиві регульована народжуваність і зростаюча тривалість життя.

Упродовж 1950–2010 рр. рівень старіння населення України збільшився вдвічі. Частка осіб у віці 65 років і старше в загальній чисельності населення зросла з 7,6% до 15,5%; співвідношення чисельності осіб у віці 65 років і старше з чисельністю

населення у віці 15–64 років збільшилося з 11,7% до 22,0%. Однак такі темпи і рівень старіння не є чимось надзвичайним, – це загальна картина для всієї Європи.

За такої демографічної ситуації в Україні, на нашу думку, єдиним правильним виходом є запровадження накопичувального принципу в пенсійному забезпеченні. Цей принцип має реалізуватись на другому та третьому рівнях пенсійної системи України: обов'язковому Накопичувальному фонді та недержавних добровільних пенсійних фондах.

Другий рівень пенсійної системи в Україні ще не діє, і єдиними установами, що здійснюють пенсійне забезпечення за принципом накопичення, виступають недержавні пенсійні фонди (в даній статті не розглядаються банківські та страхові установи, що можуть здійснювати добровільне пенсійне страхування).

Необхідне прийняття закону, у якому б по-перше, чітко визначались права та обов'язки всіх державних установ, задіяних у майбутній роботі другого рівня пенсійної системи; по-друге, містився детальний опис механізмів функціонування майбутньої системи; по-третє, встановлювалися уніфіковані для другого та третього рівня пенсійної системи правила адміністрування накопичувальних фондів, інвестування та щоденного обліку коштів.

На сьогодні є різні пропозиції щодо участі працівників певного віку в другому рівні: зокрема, пропонується розпочати з тих осіб, які починають працювати або які не досягли 25 років, або тих, яким виконалося 39 років. Експерти вважають [9, с. 3], що встановлюючи вікову категорію, слід враховувати три аспекти: 1) можливості забезпечення фінансової стабільності Пенсійного фонду; 2) щоб учасник цієї системи мав достатньо часу для накопичення суми коштів на рахунок, яка разом із пенсією із солідарної системи забезпечила гідний розмір пенсійної виплати; 3) щоб фінансовий ринок мав можливість „поглинути” суму пенсійних надходжень. На думку інших

фахівців [10, с. 2], класичним періодом накопичення пенсій вважається 40-45 років, менша тривалість накопичень вимагає збільшення розміру страхових внесків. А деякі експерти [1, с. 3] впевнені, що навіть 5-7 років участі в накопичувальній пенсійній системі дозволять громадянину покращити своє матеріальне становище в старості – за 5-7 років можна підвищити коефіцієнт заміщення пенсією заробітної плати від 45 % до 50 %. Дослідники звертають увагу на той факт, що в накопичувальній пенсійній системі головний аспект соціальний, такою ж є і її головна мета – вона повинна забезпечити не надзвичайно високі прибутки певним суб'єктам фінансового ринку, а стабільні доходи особам похилого віку. Тому механізми та принципи інвестування накопичувальної системи повинні відповідати соціальному завданню – не втратити пенсійні кошти, зберегти їх вартість з урахуванням інфляції (програма-мінімум). А програмою-максимум є суттєве примноження цих коштів, щоб сумарно із солідарної та накопичувальної системи особа мала 65-70 % заміщення своєї заробітної плати.

Недержавне пенсійне забезпечення є важливою складовою пенсійних систем розвинених зарубіжних країн. Проте в Україні цей рівень пенсійної системи є дуже нерозвинений, а отже наразі не максимально ефективний.

За десять років (з 2004 р. дозволено розпочинати діяльність, з 2005 р. фактично зроблено внески до перших недержавних пенсійних фондів) їх роботи в них взяли участь 840,6 тис. учасників (станом на 01.01.2014 р.) або 2,8 % працюючого населення, при цьому накопичені активи становили 2089,8 млн. грн. (станом на 01.01.2014 р.) або 0,7 % бюджету Пенсійного фонду України. Це яскраво говорить про нерозвиненість цього рівня, низьких рівень активів порівняно з солідарною пенсійною системою (Пенсійний фонд України).

За даними Державного реєстру фінансових установ станом на 01.01.2014 кількість недержавних пенсійних фондів складає 81, але при доволі великій їх чисельності кількість фізичних

осіб – їхніх вкладників – залишається достатньо низькою (кількість учасників недержавних пенсійних фондів за укладеними пенсійними контрактами – 840,6 тис. осіб)

За показниками кількості суб'єктів, які надають послуги за недержавним пенсійним забезпеченням, Україна вже випередила низку держав, зокрема, Польщу (16 фондів), Угорщину (21 фонд), де ця система почала діяти значно раніше, проте за обсягом залучених коштів наша країна ще досить відстає від них, суми накопичення на індивідуальних пенсійних рахунках ще досить низькі. Значний процент із створених пенсійних фондів не функціонує. Більше 2000 підприємств є засновниками та вкладниками недержавних пенсійних фондів (Укртелеком, Укрпошта, Стірол, Нацбанк, Укрексімбанк тощо), але загальні активи цих фондів незначні [3, с. 62].

Як відомо, в Україні існує три види недержавних пенсійних фондів: відкриті, корпоративні та професійні. За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг станом на 01.01.2014 в Державному реєстрі фінансових установ зареєстровано 81 недержавний пенсійний фонд, з них 65 відкритий, 9 корпоративних та 7 професійних. При цьому адміністраторами недержавних пенсійних фондів було укладено 61,4 тис. шт. пенсійних контрактів з 50,1 тисячами вкладників, з яких юридичні особи становлять 2,4 тисячі вкладників або 4,8 %, на яких припадає 1 520,5 млн. грн. пенсійних внесків (95,8 % від загального обсягу пенсійних внесків за системою НПЗ), а 47,7 тисячі вкладників або 95,2% є фізичні особи (на яких припадає лише 66,5 млн. грн. пенсійних внесків або 4,19% від загальної кількості).

Як бачимо, на юридичних осіб припадає більша частка пенсійних активів, хоч і їх кількість невелика, проте кількість професійних та корпоративних фондів (у яких мають право приймати участь юридичні особи) є значно меншою (19,75%) ніж кількість відкритих фондів (80,25%).

Також важливими проблемами цього рівня є низький рівень доходності пенсійних активів; низький фінансовий рівень можливості громадян для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення; низький рівень довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення, банківської системи; законодавча неврегульованість окремих питань діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення; недостатня зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм.

Для того щоб недержавні пенсійні фонди справляли реальний вплив на розвиток національної економіки, необхідні такі передумови як розвинутий фінансовий ринок; достатня кількість цінних паперів підприємств реального сектора; наявність фінансових інструментів належної кількості та якості; прогнозована політика держави.

У світлі формування ефективної недержавної пенсійної системи вкрай важливим є забезпечення розробки та виконання обов'язкових професійних пенсійних програм для окремих категорій осіб, зайнятих на роботах з особливо шкідливими та особливо важкими умовами праці, які дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах або за вислугу років, з одночасним здійсненням заходів із створення роботодавцем безпечних для здоров'я робочих місць. Достроковий вихід на пенсію, скорочення періоду сплати страхових внесків є великим тягарем для солідарної пенсійної системи. Для таких категорій осіб пропонується обмежити право на дострокове отримання пенсії із солідарної системи, а здійснення пенсійного забезпечення таких працівників передбачається через професійні та корпоративні фонди. Такий крок відповідає світовій практиці. Лише три країни у світі за роботу в небезпечних, шкідливих умовах пропонують отримувати пенсію на 5-10 років раніше: Україна, Білорусь, Російська Федерація [3, с. 62].

Існуюча в Україні пенсійна система, яка значною мірою ґрунтується на принципах (засадах), успадкованих

з радянських часів, не дивлячись на неодноразові спроби реформування, є в цілому неефективною як у суто економічному аспекті (лягає непомірним тягарем на державний бюджет України), так і з погляду соціальної справедливості (недодержання страхових принципів – наявність значних пільг у пенсійному забезпеченні окремих категорій працівників при однаковому розмірі відрахувань; низький рівень пенсій більшості пенсіонерів). Ключовими напрямками реформування пенсійної системи України є суттєве вдосконалення солідарної системи, розширення участі населення та підвищення ефективності діяльності недержавних пенсійних фондів, негайне запровадження накопичувальної пенсійної системи з урахуванням досвіду розвинутих держав світу. Важливим є також поступове підвищення пенсійного віку (в першу чергу – для жінок), яке має здійснюватися одночасно з комплексом інших заходів у соціально-економічній та правовій сферах, зокрема, підвищенням рівня життя та скороченням «тіньової зайнятості».

Для створення універсальної законодавчої бази подальшого реформування пенсійної системи слід скасувати практику регулювання умов пенсійного забезпечення деяких категорій громадян окремими законодавчими актами, що дозволить у майбутньому ухвалити єдиний акт у цій сфері – Пенсійний кодекс України. Однією з нагальних складових частин пенсійної реформи є введення другого рівня пенсійної системи, оскільки внаслідок демографічних тенденцій солідарна пенсійна система нездатна забезпечувати існуючий рівень заміщення пенсіями втраченого заробітку та оптимальну диференціацію пенсій.

ВИСНОВКИ

Отже, в цілому реформа всієї системи пенсійного забезпечення в Україні знаходиться в доволі критичному становищі – суспільство її потребує, однак очікує «універсальних», соціально справедливих рішень від уряду, таких як підвищення рівня пенсійних виплат, удосконалення механізму нарахування пенсій згідно зі справед-

ливим визначенням страхового стажу, рівня заробітної плати, зниження віку виходу на пенсію.

Більше половини громадян країни (в основному пенсіонери і ті, хто в найближчі 15 років може вийти на пенсію), поки що не готові управляти своїми пенсіями, наприклад, через накопичувальну систему и особисті пенсійні рахунки [4].

Більшість населення розраховує на державну пенсію, як основну, тому підтримує солідарну пенсійну систему, яка постійно діяла.

Значення пенсійного забезпечення для соціального захисту громадян має важливе значення, оскільки пенсії отримує значна кількість осіб, при цьому для більшості з них пенсійні виплати є основними і повинні сплачуватись на рівні не нижчому, ніж встановлені мінімальні соціальні стандарти.

Законодавством України передбачено впровадження трирівневої пенсійної системи, яка має на меті зробити пенсійну систему більш фінансово збалансованою, ефективною та стійкою. Саме така система дозволить перерозподілити ризики, пов'язані з виплатами з першого і другого рівнів, захистить від негативних демографічних тенденцій і коливань економічного розвитку, та надасть можливість для достойного забезпечення життя пенсіонерів.

Всі законодавчі зміни не вирішують основних, принципових проблем пенсійної системи України, а саме збільшення та забезпечення власних надходжень Пенсійного фонду України, і відповідно фінансування належного рівня пенсійних виплат. Підвищення пенсійного віку за умов старіння населення лише тимчасово забезпечує обмеження зростання кількості пенсіонерів, і навіть у середньостроковій перспективі не здатне вирішити проблеми дефіциту бюджету Пенсійного фонду України.

Реальними і першочерговими кроками в напрямку реалізації окреслених векторів реформування на шляху вдосконалення системи пенсійного забезпечення мають стати комплексні системні заходи щодо детінізації

економіки, створення робочих місць, легалізація ринку праці, зниження тиску на фонд оплати праці і спрощення податкового адміністрування, забезпечення належного рівня заробітної плати і доходів населення. Органічне поєднання комплексу вищезазначених заходів є реальним підґрунтям реформування системи пенсійного забезпечення України в сучасних умовах.

На перспективу дане дослідження слід продовжити в напрямі дослідження ринку недержавних пенсійних фондів, який на сьогодні є досить примітивним, а також ролі регулятора, який повинен створити певні гарантії для громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Биляш М. Пенсионеры должны стать инвесторами. Профессор Владимир Ульянов: «Накопительный уровень пенсионной системы увеличит доходы пенсионеров» / М. Биляш // Пенсионный курьер. – 2009. – 11 декабря. – № 50. – С. 3.
2. Гнибіденко І. В. Пенсійна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи / І. В. Гнибіденко // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 4-11.
3. Губрієнко О.М. Проблеми та перспективи реформування пенсійної системи України / О.М. Губрієнко // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №4. – С. 57-64.
4. Зайчук Б. О. Організаційно-економічний механізм побудови в Україні трирівневої системи пенсійного забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук [Електронний ресурс] / Б. О. Зайчук. – К., 2002. – 17 с.
5. Кризис пенсионной системы Украины – это лишь вопрос времени – эксперт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://institute.gorshenin.ua/news/423_krizis_pensionnoy_sistemi_ukraini.html.
6. Львовичкін С.В., Федосов В.М., Опарін В.М. Особистий інтерес плюс індивідуальна відповідальність / С.В. Львовичкін, В.М. Федосов, В.М. Опарін

// Вісник Пенсійного фонду України. – 2013. – №4. – С. 18-23.

7. Мельніков С. А. Пенсійне страхування та напрями його реформування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / С. А. Мельніков. – К., 2009. – 16 с.

8. Нечай Г. На другому рівні / Г. Нечай // Вісник Пенсійного фонду України. – 2010. – №2. – С. 22-23.

9. Орел М. Накопичувальна система: необхідно прийняти спеціальний закон / М. Орел // Пенсійний кур'єр. – 2010. – 12 лютого. – № 7. – С. 3.

10. Орел М. «Альтернативы накопительной системе нет». Члены правительства и парламентарии обсуждали возможность введения II уровня пенсионной системы уже в ближайшей перспективе / М. Орел, С.Тигипко // Пенсионный курьер. – 2010. – 24 сентября. – № 39. – С. 2.

11. Папієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / М. М. Папієв. – К., 2004. – 22 с.

12. Структура доходів Пенсійного фонду України у 2013 році [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Пенсійного фонду України – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=215111>

REFERENCES:

1. Bilash M. Pensioners have become investors. Professor Vladimir Ulyanov: 'Accumulative pension system will increase the level of income of the pensioners'. Pension courier. 2009; 50: 3.
2. Gnibidenko I. V. Reform in Ukraine: state, problems and prospects. Economy of Ukraine. 2007; 4: 4-11.
3. Hubriyenko O.M. Problems and prospects of reforming the pension system in Ukraine. Journal of Zaporizhzhya National University. 2010; 4: 57-64.
4. Zaychuk B. O. Organizational-economic mechanism of building in Ukraine a three-tier pension system: Abstract. Thesis. for obtaining sciences. degree candidate. Econ. science [electronic resource]. 2002; 17 p.

5. Pensions crisis in Ukraine - it is only a matter of time - expert [electronic resource]. - Mode of access: http://institute.gorshenin.ua/news/423_krizis_pensionnoy_sistemi_ukraini.html.
6. Liovochkin S. V., Fedosov V.M., Oparin V.M. Personal interest plus individual responsibility. Bulletin of the Pension Fund of Ukraine. – 2013; 4: 18-23.
7. Melnikov S.A. Retirement Insurance and directions to reform in Ukraine: Author. Thesis. for obtaining sciences. degree candidate. Econ. Science. 2009; 16 p.
8. Nechay G. The second level. Bulletin of the Pension Fund of Ukraine. 2010; 2: 22-23.
9. Orel M. Funded system: it is necessary to adopt a special law. Pension courier. 2010; 7: 3.
10. Orel M. 'Alternatives to a funded system no'. Members of the government and parliamentarians discussed the possibility of introducing II level of pension system in the near future. Pension courier. 2010; 39: 2.
11. Papiev M. M. Reforming the pension system in Ukraine: atoref. Thesis. for obtaining sciences. degree candidate. Econ. Science. 2004; 22 p.
12. The structure of income of the Pension Fund of Ukraine in 2013 [electronic resource]. The official website of the Pension Fund of Ukraine - Mode of access: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=215111>